

УДК 616-058:314.4

Л.А. Чепелевська, О.П. Рудницький

СУЧАСНІ МЕДИКО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», м. Київ, Україна

Мета – висвітлити сучасні проблеми в медико-демографічній ситуації в Україні.

Методи: системний підхід, демографічної та медичної статистики.

Результати. На сучасному етапі медико-демографічна ситуація в Україні характеризується зменшенням чисельності населення, обумовленим депопуляцією, тобто перевищенням рівня смертності над рівнем народжуваності при високих показниках смертності та низьких – народжуваності. Наслідком цієї ситуації є постаріння населення. В Україні все ще спостерігається доволі високий як для європейських країн рівень смертності немовлят, високим є показник смертності працездатного населення.

Безумовно, за останні роки поступово поліпшуються показники медико-демографічної ситуації, однак цей процес дуже повільний.

Визначені сучасні медико-демографічні виклики в Україні: постійне зменшення чисельності населення, від'ємний природний приріст населення, постаріння, тенденції народжуваності та смертності населення. Представлені шляхи подолання кризи.

Висновки. В Україні відбуваються позитивні зрушення в медико-демографічній ситуації, однак вони ще дуже повільні та незначні.

Ключові слова: демографічна криза, народжуваність, смертність, середня очікувана тривалість життя.

Вступ

Якісно нові завдання, пов'язані з активізацією реформаторського та євроінтеграційного процесу в Україні, зумовили посилення вимог до стану та умов формування здоров'я населення. Реалізація Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» та комплексу регіональних і відомчих програм у сфері охорони й поліпшення здоров'я населення України сприяла суттєвому гальмуванню поглиблення медико-демографічної кризи, але не забезпечила її подолання. На новому етапі соціально-економічного реформування слід сформулювати таку модель загальнодержавної системи збереження здоров'я і життя населення, яка відповідає сучасним умовам розвитку ринкових відносин в Україні та міжнародним стандартам у галузі соціальної безпеки та охорони здоров'я [1, 2, 4].

Новий етап зниження рівня смертності в більшості розвинутих країн розпочався у 1970-х роках і був, безумовно, пов'язаний з повсюдним поширенням здорового способу життя і прогресом в охороні довкілля. Але його головна рушійна сила – прогрес системи охорони здоров'я. Зниження смертності у всіх, навіть у старечих, вікових групах стало наслідком ефективного лікування захворювань системи кровообігу. Швидко зниження смертності від серцево-судинних захворювань у літературі отримало назву «кардіоваскулярна революція». На той час із числа розвинутих країн поза цим процесом залишилися тільки країни колишнього соціалістичного табору. На початку 1990 р., після розвалу соціалістичного табору, скорочення смертності поширилося і на постсоціалістичні

країни. Лідерами цього процесу стали Чехія та Польща. Поступово з кризи смертності стали виходити інші постсоціалістичні країни: Угорщина, Хорватія, Словаччина, Словенія, Сербія, Болгарія.

Як і можна було очікувати, головні відмінності в рівнях смертності в Україні і в постсоціалістичних країнах переважно припадають на доросле населення. Власне тенденції смертності дорослих в Україні до 2011 р. принципово відрізняються від таких у східноєвропейських країнах, що пережили в недалекому минулому серйозні політичні зміни та економічні труднощі [3, 5].

Українська особливість полягає не в тому, що люди взагалі вмирають від серцево-судинних захворювань, а в тому, що серед померлих від цих хвороб надто багато осіб молодого віку, особливо чоловіків. Різкі відмінності від західного і східноєвропейського стандарту у чоловіків проявляються вже у віці 25–29 років і потім стрімко зростають.

Мета роботи – висвітлити сучасні проблеми в медико-демографічній ситуації в Україні.

Методи: системний підхід, демографічної та медичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення

Чисельність населення України неухильно скорочується вже протягом останніх двадцяти років за рахунок депопуляції.

Перевищення числа померлих над кількістю народжених на сьогодні не є екстраординарним явищем –

понад третина європейських країн нині охоплені депопуляцією. Однак Україна серед цих держав вирізняється масштабністю депопуляції, прискореними темпами скорочення чисельності населення.

Незважаючи на затяжну кризу у сфері відтворення населення, Україна залишається однією з багатолюдних європейських країн, посідаючи за чисельністю п'яте місце після Німеччини, Великої Британії, Франції та Італії.

На початок 2013 р., за даними Держслужби статистики, чисельність населення України становила 45 553 тис. осіб. Населення України останніми роками продовжувало убувати. За останні п'ять років скорочення становило майже 0,9 млн осіб, а протягом 2012 р. – 81 тис. осіб.

Останнім часом фактором протидії убутку населення України є міграційний чинник. За даними Держслужби статистики, протягом 2008–2012 рр. в Україну прибуло на 122,7 тис. осіб більше, ніж вибуло. Однак такі обсяги додатного сальдо міграції неспроможні істотно вплинути на депопуляційний тренд динаміки населення України.

Статеві-віковий склад населення – це узагальнене відображення демографічних процесів (народжуваність, смертність, міграція), що мали місце в минулому.

Найістотнішою рисою довготривалих змін у статеві-віковому складі населення України усіх типів поселень на сучасному етапі є його старіння (зменшення частки дітей і молоді та збільшення частки людей старшого і похилого віку) як об'єктивний результат еволюції основних демографічних процесів.

Старіння населення – закономірний глобальний процес, демографічна ознака і наслідок цивілізаційного прогресу, зниження дитородної активності населення та результат досягнутих людством успіхів у подовженні тривалості життя.

В Україні очікується поглиблення процесу старіння населення на середньо- і довгострокову перспективу – саме поточне сторіччя буде періодом тривалого старіння її населення. Вже зараз Україна належить до країн із високим рівнем постаріння населення: за часткою осіб віком від 60 років вона завершує список 25 найстаріших країн світу.

Після тривалого етапу обвального падіння народжуваності, на початку поточного сторіччя перебіг даного демографічного процесу поступово входить в «еволюційне русло».

З 2002 р. (2002–2004 рр., 2008–2009 рр. та 2011–2012 рр.) спостерігається певне збільшення кількості народжених.

У 2012 р. число народжень в Україні порівняно з 2011 р. в абсолютному вимірі збільшилось на 18 тис. осіб, а відносний показник – загальний коефіцієнт народжуваності (у 2011 р. – 11,4‰) – підвищився порівняно з попереднім роком на 4,0%. Найвищий за останні п'ять років рівень народжуваності в Україні зафіксовано у 2012 р., протягом якого народилося на 23 тис. більше дітей, ніж у 2010 р.

Слід зазначити, що існуючі в Україні державні заходи, спрямовані на допомогу сім'ям із дітьми, позитивно впливають на суспільний клімат, в якому сім'ї існують і приймають рішення про народження або ненародження дітей.

Найсерйознішою проблемою в Україні, як і раніше, залишається високий рівень смертності населення. Незважаючи на позитивну динаміку загального коефіцієнта смертності за останні п'ять років, у 2012 р. він був одним із найвищих у Європі. У 2012 р. кількість померлих в Україні становила 663,1 тис. осіб, що на 1,5 тис. осіб менше, ніж у 2011 р. У міських поселеннях абсолютне число померлих у 2012 р. порівняно з попереднім роком навіть дещо підвищилось. Загалом за п'ятирічний період (2008–2012 рр.) кількість померлих в Україні зменшилася на 91,3 тис. осіб (у містах – на 51,1, у селах – на 40,2 тис. осіб).

Смертність дітей віком першого року є однією з важливих характеристик не лише роботи системи охорони здоров'я, але й розвитку країни в цілому, а також одним з основних індикаторів досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Зафіксований в Україні у 2012 р. рівень смертності дітей першого року життя (8,5‰) залишається приблизно у 2–3 рази вищим, ніж у багатьох розвинутих країнах.

У 2008–2012 рр. спостерігалася позитивна динаміка смертності населення працездатного та післяпрацездатного віку. Зниження рівня смертності населення цих вікових контингентів було характерним і для чоловіків, і для жінок.

Структура смертності за причинами смерті в цілому залишається незмінною протягом останніх років. У 2012 р. перше місце за кількістю смертних випадків посіли серцево-судинні захворювання (65,8%), потім – у відповідній послідовності – новоутворення (14,0%), зовнішні причини смерті (6,2%), хвороби органів травлення (4,2%), хвороби органів дихання (2,6%), інфекційні та паразитарні хвороби (2,4%), (табл. 1).

У структурі причин смерті провідне місце займають хвороби системи кровообігу. Надсмертність від серцево-судинних захворювань вважається сьогодні досить серйозною проблемою. Поряд з одним із найвищих у Європі рівнів і несприятливою динамікою особливе занепокоєння викликає структура цієї причини смерті, зокрема, надлишкова порівняно з розвинутими країнами частка смертей від ішемічної хвороби серця. Українська особливість полягає в тому, що надто багато людей вмирає від цього класу хвороб у молодому віці, причому це притаманно чоловікам.

Важливий індикатор здоров'я населення України, який акумулює в собі всі основні фактори, що впливають на здоров'я (соціально-економічні, біологічні, зусилля системи охорони здоров'я зі збереження і покращення здоров'я, стан довкілля, якість життя), – це очікувана тривалість життя при народженні, яка дає узагальнюючу оцінку рівня смертності населення незалежно від його вікової структури (табл. 2).

Таблиця 1

Смертність населення за причинами смерті в Україні у 2008–2012 рр. (на 100 тис. осіб)

Причина смерті	Рік					2012 у % до 2011 р.
	2008	2009	2010	2011	2012	
Усього померлих	1631	1534,6	1522,2	1454,0	1454,5	100,0
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	37,3	32,9	31,9	30,7	30,2	98,4
Новоутворення	192,4	192,4	193,4	194,6	203,2	104,4
Хвороби крові й кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	85,7
Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин	6,1	5,8	5,8	5,5	5,5	100,0
Розлади психіки та поведінки	6,2	4,5	3,6	3,2	3,4	106,3
Хвороби нервової системи	15,8	13,7	13,8	13,2	13,0	98,5
Хвороби системи кровообігу	1037,9	1000,4	1013,9	963,4	957,5	99,4
Хвороби органів дихання	50,3	45,8	42,5	39,1	37,2	95,1
Хвороби органів травлення	76,1	65,4	58,5	55,2	60,8	110,1
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	1,2	1	1	1,0	1,3	130,0
Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	1,6	1,4	1,4	1,3	1,3	100,0
Хвороби сечостатевої системи	6,9	6,6	6,6	6,5	6,9	106,2
Ускладнення при вагітності, пологах та в післяпологовому періоді	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	100,0
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	5,7	5,5	5,2	5,1	5,1	100,0
Природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії	4,5	4,2	4,2	4,2	4,0	95,2
Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені при клінічних і лабораторних дослідженнях, не класифіковані в інших рубриках	55,3	48,1	43,5	37,3	34,2	91,7
Зовнішні причини	132,7	106,3	95,8	92,7	90,0	97,1

Таблиця 2

Зміни очікуваної тривалості життя населення України у 2004–2012 рр. (років)

Рік	Чоловіки			Жінки		
	міські поселення	сільські поселення	усі поселення	міські поселення	сільські поселення	усі поселення
2008	63,09	60,62	62,28	74,22	73,24	73,93
2009	65,16	62,74	64,36	75,22	74,01	74,85
2010	65,92	63,77	65,21	75,53	74,46	75,20
2011	66,65	64,62	65,98	76,20	75,19	75,88
2012	66,85	64,61	66,11	76,38	75,19	76,02

Україна зазнає найбільших втрат щодо населення працездатного віку. Висока смертність осіб працездатного віку відіграє основну роль у формуванні низької тривалості життя.

Для зниження рівня смертності населення України необхідно передусім поліпшити соціально-економічне становище в державі. За підрахунками, кількість померлих залежить від структурно-вікових факторів на 55%, а від соціально-економічних – на 45%.

Для подальшого зниження смертності немовлят (до рівня розвинутих країн світу) необхідно продовжувати створення сучасних перинатальних центрів в усіх регіонах України.

Значною проблемою в Україні залишається високий рівень смертності населення працездатного віку, перевищення в кілька разів смертності чоловіків над смертністю жінок.

За показником середньої очікуваної тривалості життя Україна знаходиться на найнижчих місцях у рейтингу європейських країн.

Структура причин смерті населення України свідчить про значний негативний вплив забрудненого оточуючого середовища на стан здоров'я населення. Це стосується смертності від новоутворень, хвороб органів травлення, хвороб органів дихання, інфекційних та паразитарних хвороб. Необхідний новий закон про санепідблагополуччя, нормативні акти про недопущення забруднення оточуючого середовища викидами підприємств у повітря, воду, ґрунт.

Високий рівень смертності від зовнішніх дій обумовлений цілою низкою причин. Це і все ще поганий стан доріг, погане оснащення притрасовими медичними пунктами на випадок аварії на дорозі, нерозвиненість санавіації, автотранспортної служби швидкої медичної допомоги, відсутність у всіх обласних і великих міських центрах спеціалізованих лікарень швидкої медичної допомоги. Очевидно, необхідно розвивати усі ці структури.

Найвищий рівень смертності від хвороб системи кровообігу, що спостерігається протягом не одного десятиліття в структурі причин смерті, потребує широкого комплексу міжсекторальних заходів. Це і реформування системи охорони здоров'я, створення в кожному обласному центрі кардіохірургічних закладів, щоб довести кількість кардіохірургічних втручань типу стентування, шунтування до рівня світових стандартів (це майже в 10–20 разів більше, ніж зараз виконується). Все це допоможе знизити кількість інфарктів міокарду та інших судинних патологій.

Для профілактики виникнення серцево-судинних захворювань необхідно значно розширити систему первинної профілактики виникнення захворювань.

Стратегія боротьби зі смертністю від хвороб системи кровообігу взагалі і боротьби з цією смертністю в молодих чоловіків не може бути однаковою. У другому випадку високий рівень смертності від серцево-судинних захворювань дуже часто асоціюється зі зловживанням алкоголем і взагалі тісніше пов'язана зі способом життя, ніж коли йдеться про людей похилого віку, в яких головний внесок у розвиток хвороби роблять природні вікові зміни.

Висновки

1. Кількість померлих перевищує число народжених, продовжуючи формувати від'ємний природний приріст населення – 3,1‰, у містах – 2,2‰, у селах – 5,1‰. Хоча відбулося досить суттєве його зниження за 10-річчя – на 51,6%, у містах – на 55,1%, у селах – на 46,3%.

2. Україна належить до країн із високим рівнем постаріння населення: за часткою осіб віком від 60 років вона завершує список 25 найстаріших країн світу. На теперішній час відсоток дітей становить 15,3%, осіб працездатного віку – 59,8%, післяпрацездатного віку – 24,8%.

3. Найсерйознішою проблемою в Україні залишається високий рівень смертності населення.

Незважаючи на позитивну динаміку загального коефіцієнта смертності, за останні п'ять років він залишається одним із найвищих у Європі. Розрахунки показують, що у 2008–2012 рр. кількість померлих в Україні залежала від структурних факторів на 55%, від соціально-економічних – на 45%.

4. Смертність дітей першого року життя має сталу тенденцію до зниження, починаючи з 2000 р. (за винятком 2005 р. та 2007 р., коли були підйоми цього показника). Але ці досягнення не настільки відчутні, як здається на перший погляд. Зафіксований в Україні у 2012 р. рівень смертності немовлят досі залишається приблизно в 2–3 рази вищим, ніж у багатьох розвинутих країнах світу.

5. Позитивною динамікою відзначається смертність населення працездатного та післяпрацездатного віку, як у містах, так і в селах. Зниження рівня смертності населення цих вікових контингентів характерне і для чоловіків, і для жінок практично у всіх регіонах країни.

6. Структура смертності за причинами смерті залишається незмінною протягом останніх десятиліть. Перше місце посідають хвороби системи кровообігу (65,8%), потім – у відповідній послідовності – новоутворення (14,0%), зовнішні причини смерті (6,2%), хвороби органів травлення (4,2%), хвороби органів дихання (2,6%), інфекційні та паразитарні хвороби (2,4%). Смертність від усіх цих причин (за винятком новоутворень) набула тенденції до зниження.

7. Середня очікувана тривалість життя характеризується позитивною динамікою, починаючи з 2008 р., найбільше зростання – у 2009 р. (у чоловіків – на 2,1 року, у жінок – на 0,92 року). В наступні роки підвищення тривалості життя продовжувалось, але уповільнено порівняно з попереднім роком.

8. Високий рівень смертності від хвороб системи кровообігу потребує проведення широкого комплексу міжсекторальних заходів, зокрема, реформування системи охорони здоров'я, створення обласних кардіохірургічних закладів, розширення системи первинної профілактики захворювань.

9. Звичайно, на шляху подолання кризи смертності в Україні є серйозні труднощі. Без перебільшення можна стверджувати, що відставання України від розвинутих країн за рівнем тривалості життя зумовлене нездатністю досягти значного переміщення до більш пізнього віку смертності від хвороб системи кровообігу і різкого обмеження ролі зовнішніх причин смерті. Ці два завдання виходять на перший план і мають бути пріоритетними, навіть якщо це потребуватиме екстраординарних зусиль із боку українського суспільства та української держави.

Перспективи подальших досліджень

Доцільно проводити моніторинг медико-демографічної ситуації та продовжувати розробку і впровадження заходів державної політики щодо поліпшення медико-демографічної ситуації в Україні.

Література

1. Доклад о состоянии здравоохранения в Европе. 2012. Курс на благополучие. – Копенгаген : ЕРБ ВОЗ, 2013. – 168 с.
2. Маркович І. І. Вплив медико-демографічних показників на реформування медичної галузі як складової системи безпеки України / І. І. Маркович // Україна. Здоров'я нації. – 2013. – № 4 (28). – С. 29–34.
3. Регіональні особливості рівня здоров'я народу України / Л. А. Чепелевська, Р. О. Моїсеєнко, О. В. Любінець [та ін.] : аналітично-статистичний посібник. – Київ, 2012. – 165 с.
4. Стратегія демографічного розвитку на 2006–2015 роки: Проект / відп. за вик. І. М. Новак. – Київ : КНЕУ, 2005. – 20 с.
5. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2011 рік / за ред. Р. В. Богатирьової. – Київ, 2012. – 440 с.

Дата надходження рукопису до редакції: 09.06.2015 р.

Современные медико-демографические проблемы в Украине и пути их преодоления

Л.А. Чепелевская, Е.П. Рудницкий

ГУ «Украинский институт стратегических исследований МЗ Украины», г. Киев, Украина

Цель – осветить современные проблемы в медико-демографической ситуации в Украине.

Методы: системный подход, демографической и медицинской статистики.

Результаты. На современном этапе медико-демографическая ситуация в Украине характеризуется уменьшением численности населения, обусловленным депопуляцией, то есть превышением уровня смертности над уровнем рождаемости при высоком показателе смертности и низком – рождаемости. Результатом этой ситуации является старение населения. В Украине все еще наблюдается довольно высокий как для европейских стран уровень смертности младенцев, также высокий показатель смертности трудоспособного населения.

Безусловно, за последние годы наблюдается постепенное улучшение показателей медико-демографической ситуации, однако этот процесс очень медленный.

Определены современные медико-демографические вызовы в Украине: постоянное снижение численности населения, отрицательный природный прирост населения, старение, тенденции рождаемости и смертности населения. Представлены пути преодоления кризиса.

Выводы. В Украине происходят позитивные изменения в медико-демографической ситуации, однако они еще очень медленные и незначительные.

Ключевые слова: демографический кризис, рождаемость, смертность, средняя ожидаемая продолжительность жизни.

Ukrainian's modern medical and demographic problems and solutions

L.A. Chepelevska, O.P. Rudnytsky

SI «Ukrainian Institute of Strategic Researches Ministry of Health of Ukraine», Kyiv, Ukraine

Purpose – to identify modern problems in medical and demographic situation in Ukraine.

Methods. Systems approach, medical and demographic statistic methods.

Results. In modern stage of Ukraine there is a trend of decrease in population due to depopulation when the death rate exceeds the birth rate. As the result is an aging population. And Ukraine is still a rather low for Europe infant mortality. It has a high mortality rate of the working population.

Certainly the last years there has been progressively improvement in the medical and demographic situation, but the process is very slow.

Modern medical and demographic challenges in Ukraine are identified: constantly decrease population, negative population growth, aging, fertility and mortality trends. The crisis solving ways are presented.

Conclusions. In Ukraine, there are positive changes in the medical and demographic situation. But they are very light and slowed.

Key words: demographic crisis, birth rate, mortality, the average lifetime expectancy.

Відомості про авторів

Чепелевська Людмила Андріївна – д.мед.н., проф., зав. відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна.

Рудницький Омелян Павлович – с.н.с. відділу медико-демографічних досліджень ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна.